

УДК 159.9

МАРКЕРИ СУБ'ЄКТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ДІАГНОСТИЦІ СУБ'ЄКТИВНОЇ ЯКОСТІ ЖИТТЯ Й ОСОБИСТІСНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Галян О.І., к. психол. н.,
доцент кафедри практичної психології
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Гера Т.І., старший викладач
кафедри психології
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті окреслено потребу дослідження особистісних аспектів самореалізації та оцінювання суб'єктивної якості життя вимушених переселенців. Визначено необхідність розробки технології ефективного психологічного супроводу цієї категорії осіб. Предметом супроводу обрано суб'єктність особистості як провідну здатність переселенців актуалізувати власний суб'єктний потенціал у процесі адаптації до сучасних українських реалій. Представлено розроблену анкету-самоконсультацію для виявлення маркерів суб'єктності особистості вимушених переселенців в оцінюванні ними суб'єктивної якості життя й особистісної самореалізації.

Ключові слова: суб'єктність, маркери суб'єктності, особистісна самореалізація, суб'єктивна якість життя, анкета-самоконсультація, вимушені переселенці.

В статье обозначена потребность исследования личностных аспектов самореализации и оценки субъективного качества жизни вынужденных переселенцев. Определена необходимость разработки технологии эффективного психологического сопровождения этой категории лиц. Предметом сопровождения выбрана субъектность личности как ведущая способность переселенцев актуализировать собственный субъектный потенциал в процессе адаптации к современным украинским реалиям. Представлена разработанная анкета-самоконсультация для выявления маркеров субъектности личности вынужденных переселенцев в оценке ими субъективного качества жизни и личностной самореализации.

Ключевые слова: субъектность, маркеры субъектности, личностная самореализация, субъективное качество жизни, анкета-самоконсультация, вынужденные переселенцы.

Halian O.I., Hera T.I. MARKERS OF PERSONALITY AGENCY IN DIAGNOSTICS OF SUBJECTIVE QUALITY OF LIFE AND PERSONALITY SELF-FULFILMENT OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The article outlines the need to study personality aspects of self-fulfilment and assessment of subjective quality of life of internally displaced persons. There has been identified the necessity to develop technologies of effective psychological support for this category of persons. The subject of support is personality agency as the leading ability to update one's own agent potential in the process of adaptation to modern Ukrainian realities. There has been developed a questionnaire-self-consultation to identify personality's agency of internally displaced persons while evaluating their subjective quality of life and personality fulfilment.

Key words: agency, markers of agency, personality self-fulfilment, subjective quality of life, questionnaire-self-consultation, internally displaced persons.

Постановка проблеми. Провідними для сучасної суспільної ситуації в Україні (і світі загалом) є питання міграційних процесів і тих проблем, які виникають як наслідок зміни в професійному, побутовому, соціальному, культурному тощо житті переселенців і їхніх сімей. Реальність перебування в новому, незнайомому, наповненому експектаціями середовищі ускладнюється суб'єктивними переживаннями, які відбиваються на якості життєздійснення й самореалізації.

Проблема суспільства не стільки в засобах, стратегіях чи тактиках психологічної допомоги постраждалим від міграційних

процесів, скільки у відсутності технології ефективного психологічного супроводу цих осіб відповідно до їхніх актуальних запитів і потреб. Створення такої технології потребує чітких орієнтирів у предметі супроводу, з одного боку, та інструментів його діагностики – з іншого, для уможливлення оцінювання його ефективності. У зв'язку з цим актуалізується вивчення суб'єктності особистості, що впливає з гострої потреби актуалізувати здоровий суб'єктний потенціал вимушених переселенців у процесі їхньої адаптації до сучасних українських реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нестабільність і напруженість су-

часного буття не могли не позначитися на дослідницьких інтересах фахівців різних галузей знання. Зокрема, в умовах міграційних процесів посилено презентуються науково-практичні аспекти політико-правового та соціального захисту переселенців (М. Дем'яненко [5]). Поза цим особлива увага спрямовується на дослідження з виявлення суб'єктивно-особистісних переживань та осмислення можливостей суб'єктного розвитку, реалізації власної суб'єктності осіб, постраждалих унаслідок міграційних процесів (О. Галян [2], І. Загарницька [6]).

У наявних дослідженнях питання якості життя, можливості особистості реалізувати власний психологічний ресурс та адаптуватися в змінюваних умовах життя представлені різнобічно. Їх розгляд зазвичай пов'язується як із зовнішніми умовами, так і з внутрішньо детермінованими процесами (Т. Савченко, Г. Головіна [7], І. Шаповал [9], С. Ross & M. Willigen [11] та ін.). Ідеться про ті стандарти особистості, з позиції яких нею оцінюється власна успішність, а отже, і якість життя. А це, своєю чергою, актуалізує дослідження механізмів забезпечення особистісних змін у системі психологічного супроводу (Т. Гера [4]).

У ситуації вимушеної міграції система оцінок, цінності, цілі зазнають змін, а отже, виникає потреба організації психологічного супроводу вимушених переселенців з урахуванням процесів самоздійснення, самореалізації, які на когнітивному й афективному рівнях створюють тло сприймання ними власної суб'єктності.

Постановка завдання. З огляду на невідомість цього питання ані в науково-психологічному континуумі, ані в соціокультурній і психолого-педагогічній практиках, а також виходячи з теоретичних напрацювань у царині особистісної суб'єктності і практики психологічної допомоги особам, постраждалим від міграційних процесів, ми сформулювали мету статті – представити пілотну анкету-самокonsультацию для виявлення маркерів суб'єктності особистості в оцінюванні суб'єктивної якості життя й особистісної самореалізації вимушених українських переселенців. Ці маркери оптимізують коло психолого-супровідних впливів і сфокусують їх предметну спрямованість. Для реалізації поставленої мети поставлено такі завдання: а) на основі моделі психологічного феномена «суб'єктність особистості» теоретично виділити специфіку її маркерів; б) операціоналізувати кожен маркер, представивши його набором поведінкових патернів і сформулювавши конкретні запитання для їх констатації й актуалізації усвідомлення опитуваними своє суб'єктності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критеріями здорового входження людини в новий соціум на етапі вимушеної зміни життя є, по-перше, суб'єктивно висока якість життя (далі – СЯЖ) й успішна особистісна самореалізація (далі – ОС), по-друге. Кожен із них віддзеркалює певну міру суб'єктності особистості, тобто визнання та реалізацію особистістю себе як життєвої (цивілізаційної) цінності, автора й виконавця своєї особистості та її життя, агента творчого впливу на середовище [3].

Маркери суб'єктності – відповідальність, самостійність, свобода, ініціативність, креативність – визначені нами на попередніх етапах дослідження [2]. Виходячи з психологічної специфіки (сутнісних ознак, поведінкових патернів, вчинкових реалізацій, механізмів формування тощо, описаних для феномена відповідальності В. Агеевим, А. Бейном, В. Горбачовою, Л. Деметій, К. Клімовою, Дж.Ст. Мілль, К. Муздибаєвим, М. Савчиним, Н. Семененко, А. Слободським та іншими; для феномена самостійності – Д. Ельконіним, І. Зімнею, Ю. Кулюткіним, І. Коном та іншими; для свободи і свободоспроможності – І. Дейчем, Дж. Істербруком, Ю. Козелецьким, О. Кузьміною, Р. Меєм, О. Потєбнею, Дж. Рейчлєком, Т. Тулку та іншими; для ініціативності – Е. Еріксоном, О. Крупновим, О. Старинською [8], Н. Тертичною, О. Трошкіним, В. Шапран та іншими; для творчості – Ф. Барроном [1], Дж.П. Гілфордом, П. Джексоном, С. Месіком, В. Моляко, О. Туриніною та іншими) суб'єктнісних виявів особистості, можемо стверджувати, що вони мають місце в оцінюванні СЯЖ та ОС.

Операціоналізуючи кожен маркер, сформулюємо запитання до пілотажної анкети. Вони, за нашим задумом, набирають відкритої (для більшої проєктивності), закритої (для вузької конкретики й легшого структурування) та комбінованої (для ширшої інформативності) форм. Виходячи зі змістової специфіки, описаної в попередніх дослідженнях [2], маркер «відповідальність» може бути віддзеркалений у шести відкритих запитаннях та одному комбінованому: «За що у своєму житті зараз ти береш на себе відповідальність?»; «Хто несе відповідальність за те, що Ти опинився в ситуації міграції?»; «Хто відповідає за Твоє життя зараз?»; «Яку міру покарання й кому Ти дав би за ці міграційні процеси в Україні?»; «Кого покарати за те, що Ти переїхав у нове місто?»; «Кого нагородити за те, що Ти переїхав у нове місто?». А також запитання «Якою мірою Ти відповідаєш за те, що так змінилося Твоє життя?» з такими варіантами відповідей:

Я повністю відповідальний за це нещастя, маю почуття провини перед родиною;

Я повністю відповідаю за цей успіх, мої рідні мають бути мені вдячні;

Не несу відповідальності за цей безлад у країні;

Мені просто пощастило (все добре сталося без моєї участі);

Розділяю відповідальність зі своєю сім'єю (50/50);

Розділяю відповідальність із державою (50/50);

Розділяю відповідальність із _____ (___ / ___ / ___ / ___).

Виходячи зі змісту поняття «самостійність», ми сформулювали такі запитання для ідентифікації цього маркера суб'єктності: «Із ким Ти радився, коли приймав рішення переїхати до цього міста?»; «Хто допомагає Тобі влитися в нове оточення?»; «Хто знайшов для Тебе роботу на новому місці?»; «Хто знайшов для Тебе житло в новому місті?»; «Хто допомагав Тобі переїхати (виїхати з колишнього міста і в'їхати в нове житло цього міста)?»

До запитання «Як Ти зараз забезпечуєш своє проживання (на які гроші розраховуєш)?» пропонуються такі варіанти відповідей:

державна пенсія, допомога;

власні заощадження;

маю роботу від центру зайнятості (чи хтось інший її запропонував);

роботу я сам знайшов у новому місті;

займаюся підприємництвом (створив власний бізнес).

На основі типології ставлення до життя І. Шаповал [7] нами створено таке завдання для опитуваних: «Оцініть своє ставлення до власного життя (відзнач ті речення, які збігаються з Твоїм ходом думок, або напиши заперечення до тих, із якими не погоджуєшся)». До кожного типу запропоновано свій набір відповідей (тип ставлення до життя в анкеті не називається):

Варіант 1 (пасивно-споглядальний тип):

мене тут ніхто не прийме за рівного, завжди відкидатимуть; ні, бо_.

я вже нічого від життя не очікую; ні, бо _____.

мені вистачить лише даху над головою та їжі, щоби вижити; ні, бо_.

я вже звик до незадоволення своїх потреб і примирився із цим; ні, бо _____.

нащо напружуватися, коли такі, як я, і так живуть лише наполовину; ні, бо _____.

Варіант 2 (псевдокомпенсаторно-девальвувачий):

я бідний, проте духовний; ні, бо _____.

я бідний, проте здоровий; ні, бо _____.

я тут чужий, проте спокійний за свою сім'ю; ні, бо _____.

я тут чужий, проте живий; ні, бо _____.

я небагатий, проте чесний; ні, бо _____.

Варіант 3 (інфантильний):

інтуїція мені підказує, що все в мене добре; ні, бо _____.

я оптиміст і ці реалії – лише мить у моєму щасливому житті; ні, бо _____.

я приймаю свій хрест і віддаюся в руки Вищих сил; ні, бо _____.

я довіряю законам і справедливості суспільства, люди в образі не дадуть; ні, бо _____.

держава мене захистить і не дасть пропасти; ні, бо _____.

Варіант 4 (пасивно-агресивний):

держава нічого не робить, щоби мені допомогти; ні, бо _____.

місцева влада мало допомагає переселенцям; ні, бо _____.

закони не захищають переселенців; ні, бо _____.

мене дратує безлад у цій країні; ні, бо _____.

суспільство має забезпечити таких, як я, роботою; ні, бо _____.

Варіант 5 (аномічний):

я повністю безпорадний тут; ні, бо _____.

почуваюся в ізоляції; ні, бо _____.

на душі пуста після переїзду; ні, бо _____.

ця ситуація змушує порушувати закон (красти, обманювати); ні, бо _____.

хай тепер мене годують, стріляв би цих куркулів; ні, бо _____.

Свобода і свободоздатність як маркер суб'єктності [2; 8] представлені в таких проєктивних, відкритих та альтернативно-закритих запитаннях: «Моя внутрішня свобода виявляється в таких моїх думках _____»; «Моя зовнішня свобода виявляється в таких моїх діях _____»; «Хто і що обмежує мою свободу?»; «Що потрібно, щоб Україна була вільною?»; «Мені дають усі можливості робити свій вибір у всьому: так, ні»; «Мені дуже важко самому здійснити будь-який вибір, не вмію вибирати: так, ні». Нами також запропоновано такі варіанти комбінованих завдань для визначення: «Яка міра Твоєї свободи?»:

– економічної: повна, обмежена, відсутня (нема такої), _____.

– політичної: повна, обмежена, відсутня (нема такої), _____.

– релігійної (духовної): повна, обмежена, відсутня (нема такої), _____.

– культурової: повна, обмежена, відсутня (нема такої), _____.

– соціальної: повна, обмежена, відсутня (нема такої), _____.

– особистої: повна, обмежена, відсутня (нема такої), _____.

Ініціативність [8; 10] операціоналізована нами в таких запитаннях:

«У яких справах Ти виявляв ініціативу й особисте починання, випереджав зовнішні вимоги?»:

у бізнесі, у підприємницькій діяльності;
 у політиці на місцевому, регіональному, державному рівнях (*підкреслити*);

у професійній діяльності, на роботі;

в управлінні (менеджменті);

у домашньому господарюванні;

у сімейних справах і стосунках;

в особистих справах, хобі, творчості,

саморозвитку, кар'єрі, _____ (*підкреслити й дописати*).

«Як часто Ти генеруєш нові ідеї та будуваш плани, уявляючи реалізацію свої прагнень?»:

постійно в усіх сферах життя;

постійно лише у сфері _____;

часто в _____;

рідко в _____;

ніколи.

«Наскільки Ти дієва людина»:

я більше думаю, планую, ніж дію;

я мало думаю, бо постійно дію, навіть якщо це «шлях спроб і помилок»;

кожен нову думку я спочатку пробую реалізувати на практиці, а вже потім розвиваю чи створюю наступну думку.

А також такі альтернативно-закриті запитання (так – ні): «Чи легко Тобі знайти і спонукати людей для реалізації Твоїх ідей?»; «Чи всі свої починання Ти доводиш до завершення?»; «Чи завжди Ти береш на себе відповідальність за свої ідеї та вчинки?»; «Ти вважаєш себе ініціативною людиною?»

Важливим маркером суб'єктності є творчість і/або креативність особистості [1; 2]. Цей маркер нами операціоналізовано такими запитаннями анкети:

«У яких сферах Ти любиш створювати щось нове»:

у науці;

у техніці;

у літературі;

у музиці;

в образотворчій діяльності (малювання, ліпка, квілінг, _____);

у грі, акторстві;

у побуті;

у військовій діяльності;

в управлінні;

у ситуаційній діяльності, за непередбачуваних життєвих обставин;

у комунікативній діяльності;

у _____.

«Чи маєш Ти свої винаходи?» так (запатентовані, зроблені без патенту, лише задум і проект – *підкреслити*) ні.

«До чого Ти здібний?» _____

«Чи вмієш Ти вчитися?» так; ні.

«Який рівень Твоєї научуваності?»:

усе схоплюю швидко («на льоту»), навіть повторювати не треба, постійно навчаюся;

швидко схоплюю, але потребую все ще раз самостійно обміркувати, щоби зрозуміти;

повільно сприймаю новий матеріал, але запам'ятовую його на все життя;

вивчити щось нове означає витратити багато часу та моїх зусиль, це того не варте, краще зробити вміло по-старому, ніж не відомо як;

я вже своє відучився;

сам придумую нові способи навчання, вмію вчити вчитися інших.

«Як Ти любиш працювати?»:

не люблю, коли мені вказують, що я маю робити, бо я – підприємець; і сам ставлю мету та її реалізую;

люблю, коли дають тільки чітке завдання й не обмежують інструкціями, як його виконати;

люблю, коли до чіткого завдання додаються рекомендації, як його краще зробити;

люблю, коли є детальна інструкція, що конкретно, коли, чим, де і як робити, до якого часу, в якій формі здати звіт і хто несе відповідальність;

загалом не люблю працювати.

«Я не виявляю творчості, бо»:

лінуюся;

незацікавлений у роботі;

хворий і не маю сили;

не маю настрою, сумую, тужу;

маю погані звички;

працюю без режиму й утомлююся;

не вмію організувати свій час;

мене не вчили творчо мислити;

не маю зручного середовища для творчості;

є сторонні перешкоди (шум, холод, недостатність світла, _____);

ніхто мене не розуміє й не підтримує;

не вмію;

_____.

Запропоновані запитання нами укладені в зручний для заповнення бланк анкети-самоконсультації.

Висновки з проведеного дослідження. В умовах міграційних процесів в Україні виникла необхідність розробки адекватної технології психологічного супроводу внутрішніх переселенців, яка б відповіда-

ла запитам цієї категорії осіб. Їх вивчення конкретизує предмет супроводу (у дослідженні – це суб'єктність особистості) і створення спеціального психодіагностичного інструментарію. З метою створення анкети-самоконсультації для осіб, постраждалих від міграційних процесів у сучасній Україні, нами, по-перше, виділено маркери особистісної суб'єктності – ініціативність, свободоздатність, самостійність, креативність і відповідальність; по-друге, операціоналізовано кожен маркер і на цій підставі сформульовано конкретні запитання; по-третє, визначено завдання запропонованої анкети-самоконсультації для вимушених переселенців: не лише діагностувати предметну спрямованість психологічного супроводу, а й допомогти респондентам усвідомити ті ознаки власної суб'єктності, на які вони раніше не звертали уваги.

Перспективами подальшого наукового пошуку в цій царині є укладання просвітницького атласу психологічної самозарядності особистості вимушених переселенців (самотренінг суб'єктності).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Баррон Ф. Личность как функция проектирования человеком самого себя / Ф. Баррон // Вопросы психологии. – 1990. – № 2. – С. 153–159.
2. Галян О.І. Використання психолого-педагогічної характеристики як засобу моніторингу суб'єктності школяра в умовах сучасної дитячої міграції / О.І. Галян // Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя : зб. наук. статей / відп. ред. Ж.П. Вірна. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – С. 123–127.
3. Галян О.І. Ідея суб'єктності особистості як предмет науково-педагогічного пошуку: категорійно-поняттєве поле дослідження / О.І. Галян // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / редкол.: С.М. Ніколаєнко (відп. ред.) та ін. – К. : Міленіум, 2016. – Вип. 233. – С. 339–347.
4. Гера Т.І. Психологическое сопровождение преодоления будущими педагогами дискомфортных ситуаций / Т.І. Гера // Pedagogy and Psychology. – Budapest: Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, 2015. – III (26), Issue 50. – С. 87–93.
5. Дем'яненко М. Актуальні проблеми переселенців в Україні / М. Дем'яненко // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuviap.gov.ua/>.
6. Загарницька І. Сучасне дитинство в контексті міграційних процесів: українські реалії / І. Загарницька // Вісник Інституту розвитку дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.stationline.org.ua>.
7. Савченко Т.Н. Субъективное качество жизни: подходы, методы оценки, прикладные исследования / Т.Н. Савченко, Г.М. Головина. – М. : Институт психологии РАН, 2006. – 170 с.
8. Старинська О.В. Свободоздатність як ознака інтелектуальної ініціативності учнів / О.В. Старинська // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К., 2011. – Т. XIII. – Ч. 2. – С. 376–386.
9. Шаповал І.А. Субъективное качество жизни в психологии бедности / И.А. Шаповал [Электронный ресурс]. – Режим доступу : <http://psyedu.ru>.
10. Шапран В.Ю. Ініціативність як психологічний феномен: різні підходи до його вивчення / В.Ю. Шапран [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/199>.
11. Ross C.E. Education and the Subjective Quality of Life / C.E. Ross & M. V. Willigen // Journal of Health and Social Behavior. – 1997. – Vol. 38. – P. 275–297.